

A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században

A munkácsi görög katolikus diócezia a Magyar Királyság egyik legnagyobb egyházmegyéje volt, melynek joghatósága a XVIII. század végén 13 vármegyére terjedt ki¹. Öt parókia kivételével a szepességi görög katolikus közösségek, a Torna és Gömör vármegyei parókiákhoz és filiákhoz hasonlóan, 1777-ig az esztergomi érsekség joghatósága alá tartoztak, s a szepesi valamint a rozsnyói püspökségek felállításáig a szepesi káptalan igazgatása alatt álltak². Öt szepességi parókia pedig 1777-ig a przemysli püspökség joghatósága alatt állt. A püspökség történetében később, eltekintve az 1-5 parókiát érintő esetektől, öt alkalommal nagyobb arányú diszmembráció, parókia-átcsatolás történt, és pedig az eperjesi, nagyvárad, szamosújvári, hajdúdorogi és máramarosi egyházmegyék javára³.

A hatalmas kiterjedésű egyházmegye igazgatása a korabeli viszonyok közepette sok nehézségnek volt alávetve, melynek elhárítására a vizsgált század folyamán több helynökség létesült. Bizánczy György püspök (1657-1717-1733) 1722-ban létrehozta a máramarosi vikáriátust; Bacsinzky András püspök (1732-1772-1809) pedig 1776-ban Szatmár székhellyel, majd 1787-ben Kassa központtal szervezett újabb külhelynökséget. Ez utóbbi városból öt évvel később Eperjesre helyezték át a helynökség központját, megvetve az eperjesi püspökség alapjait.

A munkácsi püspökök egyházzervezetüket és iskoláikat a latin szertartású püspökségek, illetve katolikus iskolák mintájára igyekeztek kialakítani. Mária Terézia uralkodásának (1740-1780) első évtizedében a püspökséget már megyék szerint főesperességekre, továbbá esperességekre tagolva találjuk⁴. A püspökség székhelye 1778-ig Munkács városában, ezt követően pedig Ungvárra volt.

Az egyházmegye hivatali, igazgatási nyelve az egész országban hivatalos latin mellett egy olyan nyelvváltozat volt, mely a liturgikus egyházi szláv nyelvhez, a kárpátaljai ruszin népnyelvhez és a korabeli galíciai ukrán írott nyelvhez egyaránt kapcsolódott. E több nyelvi réteget szintetizáló nyelvváltozat tulajdonképpen a XVIII. századi kárpátaljai ruszin irodalmi nyelvnek tekinthető. E nyelven tanítottak a munkácsi majd az ungvári papnevelő intézetben. A papság hivatása etnikumtól független, híveiket nyelvi igé-

¹ Vö. BENDÁSZ, I. – KOI, I., *A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994; *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása*. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 3.) Nyíregyháza, 1990; BOTLIK, J., *Hármas kereszti alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*, Budapest 1997, BENDÁSZ, I., *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*, Ungvár 1999.

² Vö. HODINKA, A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910, 41, 420.

³ Vö. BENDÁSZ, I., „A munkácsi egyházmegye területváltozásairól” in *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza 1990. 71-76.

⁴ Vö. UDVARI, I., „A munkácsi görög katolikus egyházmegye lelkészégeinek 1741. évi összeírása” (Csereháti és zempléni esperesi kerületek), in *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXVII. Miskolc 1998, 535-546; Uő. „Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741. évi összeírása”, in BOROS, L. (szerk.), *Erdély természeti és történelmi földrajza*, Nyíregyháza 2000. 366-381.

nyeknek megfelelően szolgálták és szolgálják ki. A XVIII. század végi egyházi összefrások ezért a papok nyelvtudását is feltüntették. Érdekes itt felemlíteni Bacsinszky András püspök nyelvi gyakorlatát: Bacsinszky András nagyszombati tanulmányai befejeztével Hajdúdorogra kerül segédlelkésznek. Szabados György hajdúdorogi parókus Munkácsra távoztával 1763-ban hajdúdorogi parókus, rövidesen Szabolcs megye és a Hajdú Kerület főesperese lett. Hajdúdorogi tevékenysége beilleszkedik a szabolcsi-hajdúsági népi-nyelvi viszonyok rendjébe. Az e területhez kapcsolódó tevékenységét, a püspöki székbe emelkedését követően is a nyelvi szinkretizmus jellemezte. Az egyházi előírásoknak megfelelően az anyakönyvet Bacsinszky András egyházi szláv nyelven vezette, hívei számára magyar nyelvű feljegyzéseket, nyugtákat, szerződéseket készített, magyarul levelezett Dorog hajdúváros hadnagyával és magistrátusával, az egyházi főhatóságokkal latin és rutén nyelven, a vármegye embereivel pedig a hivatalos latin nyelven. Főesperesként a szabolcsi főesperesség egyházközsegeivel szintén magyarul levelezett. A püspöki székbe emelkedését követően is hasonló úzust követett. A dorogi esperesség levéltárában jelentős számú ízes magyar nyelvű levél őrződött meg tőle, illetve kancelláristáitól. A magyar nyelvű egyházi irodalom azt emeli ki, hogy bizonyos liturgikus cselekményekbe a magyar nyelvet is bevonta, s népénekeket fordított magyar nyelvre⁵.

Történetileg két államban éltek görög katolikusok Európában – Lengyelországban és a Magyar Királyságban, s e két országból terjedtek el szerte a világon. A régió két, egykor nagy és soknemzetiségű országában sok tekintetben hasonlóan, de számos vonatkozásban eltérően formálódott a görög katolikuság sorsa, történelme. Tény, hogy a munkácsi egyházmegyéből, igaz egyelőre csak az országon belül, már a XVIII. században megtörtént az első jelentősebb kirajzás: a Bácskába, – Bácskeresztúrba, Kucorára, Újvidékre stb. települt görög katolikusok joghatóságilag 1777-ig a kalocsai érsekséghez tartoztak, azt követően pedig az akkor alapított körösi püspökséghez kerültek. A XVIII. század folyamán a körösi püspökség rutén parókiáinak papjai szinte kivétel nélkül a munkácsi egyházmegyéből kerültek ki⁶.

A továbbiakban XVIII. század végi, XIX. század eleji források tükrében a parókiák és filiák, továbbá a hívek számáról, az egyházmegye népi-nyelvi viszonyairól szeretnék képet adni.

⁵ Erről részletesebben ld.: „Bacsinszky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi megyéspüspökök kapcsolata Szabolcs vármegyével és a Hajdúsággal”, in *Sz-Sz-B-Megyei Levéltári Évkönyv XII*. Nyíregyháza 1997. 137-161; ld. még. „A Hajdúdorogi Főesperesi Levéltár iratainak lajstroma és mutatója. 1562-1819.”, in DUDÁS, L. (szerk.), *A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai III.*, Nyíregyháza 1999; B.PAPP, J., *Hajdúdorog iskolatörténete (1638-1948)*, Hajdúdorog 1998.

⁶ Vö. BÁRTH, J., „Egy bácskai ruszin falu, Keresztúr telepítése a XVIII. század közepén”, in HALÁSZ, P. (szerk.), *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége*, Budapest 1991, 301-310; UDVARI, I., „A bácskai ruszinok és az ortodoxia a XVIII. században”, in H.TÓTH, I. (szerk.), *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*, Szeged 1995, 55-69.

Vármegyék	Esperességek száma		Parókiák száma		Görög katolikus lélekszám		Filiák száma	
	1792	1806	1792	1806	1792	1806	1792	1806
Abaúj és Torna	2	3	23	22	19220	19602	233	232
Bereg	7	7	74	76	39959	50388	146	171
Borsod	1	1	10	10	8344	10035	102	111
Máramaros	10	10	124	130	74633	106924	44	51
Sáros	6	6	85	71	44703	50898	247	260
Szabolcs	2	3	36	38	22941	29682	99	110
Szatmár	10	10	127	129	74308	90196	99	108
Szepes és Gömör	2	2	18	19	19431	22336	104	93
Ugocsa	2	2	33	31	19679	23291	34	37
Ung	5	5	66	68	38522	49266	137	147
Zemplén	11	11	133	130	81774	89345	309	340
Összesen :	58	60	729	724	443514	507696	1554	1660

Vármegye	Össz-népeesség 1804	Görög katolikusok száma 1806	Görög katolikusok vármegye-beli aránya %	Ruszinok száma 1806	Ruszinok vármegye-beli aránya %
Abaúj-Torna	145125	19602	13,41	11874	8,18
Bereg	79217	50388	63,61	48753	61,54
Borsod	125,141	10035	8,02	5605	4,48
Máramaros	99682	106924 (!)	?	66455	66,677
Sáros	150833	50898	33,74	50211	33,29
Szabolcs (+Hajdú)	142709	29682	20,80	2233	1,56
Szatmár	166389	90196	54,21	5054	3,04
Szepes és Gömör	115538	22336	16,53	10835	9,38
Ugocsa	32627	23291	71,39	18870	57,84
Ung	76702	49266	64,23	46872	61,11
Zemplén	222889	89345	40,08	79024	35,45
Összesen :	135682	541963		345786	

Az 1806-os összeírás községsoros adatokat is tartalmaz, melyek jól összevetethetők Fényes Elek, 1851-ben megjelent Geográfiai Szótárával, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik.

Összeírásunk szerint 1806-ban 724 anyaegyházban és 1660 filiában 541.963 hívő élt. A parókusok száma: 705. Egyházas, templommal bíró fiókegyházak száma: 293. Az egyházas filiák Sáros (66), Bereg (61), Zemplén (51) vármegyékre koncentrálnak. Ezek a püspökség története korábbi szakaszában önálló parókiák voltak vagy lehettek. A világi hatóságok elvárásainak megfelelően, a parókiarendezés során az anyaegyházak

és parókusok száma fokozatosan csökkent. 1792-ből 730 parókiáról tudósítanak az összeírók, jelezvén az azokban használatos liturgiai nyelvet, az egyházi szlávot vagy román. Olsavszky Manuel Mihály püspök 10 egyházmegyére kiterjedő canonica visitatioja során még 839 parókiát írt össze, tehát mintegy ötven év alatt, 1806-ig 134-gyel csökkent a számuk. Eszerint a vizsgált területen 1792 és 1806 között közel 200-zal növekedett azon helységek száma, ahol görög katolikusok is laktak. Nőtt viszont a leányegyházak száma, ami 1792-ben 1458-at tett ki. 1806-ban egy anyaegyházra átlagban 2,29 fiókegyház és 749 hívő esett. Az egyes vármegyék között mindkét tekintetben jelentős eltérések figyelhetők meg. Abaúj és Borsod vármegyékben 10-en felül volt az egy parókiára eső fiókegyházak átlaga, Szatmár vármegyében az egyet sem érte el. Borsod és Szepes vármegyékben az egy parókiára eső hívek száma meghaladta az ezret, Beregben, Zemplénben pedig még a 700-at sem érte el.

Az egyházmegye többségét ruszin hívek alkották, a hívek közel 1/3-a román anyanyelvű volt, jelentős volt a magyar anyanyelvű hívek aránya is. A ruszinok egyetlen vármegyében sem alkották a görög katolikus népesség 100%-át⁷.

A XVIII. században az egyházmegye vezető rétege – a püspökök, főesperesek és máramarosi vikáriusok túlnyomó többsége – a püspökség nyugati, ma Szlovákiában lévő területeiről származott. Annak, hogy a nyugatabbról jöttek sikeresebbek voltak⁸ bizonyult, s jól megmagyarázható okai vannak: fejlettebb gazdasági körülmények, jó pénzkereseti lehetőségek, s kitűnő, s viszonylag közeli iskoláztatási lehetőségek, stb.

A XVIII. századi viszonyok felvázolása során szólnom kell a bazilitákról, a bazilita rendi monostorokról is. Ezek többsége a XVII. század végén, a XVIII. század első felében keletkezett: Misztice 1686; Kisberezna, XVII. század vége; Bikszád 1700; Bukóc 1742; Máriapócs 1749. A XVII. század végén vagy a XVIII. század elején keletkeztek a kis máramarosi monostorok is. A régi alapítású körtvélyesi kolostor a Thököly-felkelés idején, 1687-ben elpusztult. A Rákóczi-szabadságharc során elnéptelenedett a forrásokban 1603-ban feltűnt krasznibrodi monostor is, mely 1729-ben népesült be újra. Megsérült a szintén régi alapítású munkács-csernekhegyi monostor is. II. József uralkodása idején a protestáns rendek és a helyi „felvilágosultak” összefogása eredményeként mind a 14 máramarosi monostor működését felfüggesztették. Egyébként ebben az évben a tovább működő 7 monostorban 95 szerzetes élt. Bradács János püspökkel (1732-1767-1772) bezárólag a munkácsi püspökök a bazilita rend tagjai, s Olsavszky Manuel Mihály püspökig a munkácsi kolostor lakói voltak. 1733-ig általában a mindenkori munkácsi püspök volt a munkácsi monostor házfőnöke, igumenje. Bizánczy Gennadius elhunytát követően a munkácsi egyházmegye területén fekvő monostorok igumenje Pazin Gedeon kisbereznai házfőnököt protoigumenné választották. A magyarországi rutén bazilita rendi monostorok ekkortól szerveződnek szabályos, önálló rendtartománnyá. A XVIII. század folyamán a rend több iskolatípust is fenntartott.

⁷ Erről részletesebben ld. *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...* 64-65.

⁸ Gondoljunk csak arra, hogy a szepességiek négy püspököt is adtak az egyházmegyének.

A papképzésről

A görög katolikus papság XVII. századvégi, XVIII. század eleji iskoláztatásáról nincsenek megbízható adatok⁹. Az általános vélemény szerint a papok maguk mellé vették fiaikat, (akiket popovicsnak neveztek), vagy ha ilyen nem volt, a kántor vagy valamely tehetősebb gazdaember fiát, s megtanították őket írni, olvasni, egyházi funkciókat végezni, s néhány évi kántorkodás után, a már többnyire nős fiatalembert, aki gyakran földműveléssel is kereste a kenyerét, bemutatták a püspöknek, s ez vagy áldozárrá vagy diakónussá szentelte. A felszentelés templomi éneklésből, szertartásból, teológiai morálisból vizsgához volt kötve. A papképzésnek a munkácsi monostorban is voltak előzményei. A rendszeres képzés azonban csak *Olsavszky Manuel püspök* 1744-ben Munkácson állított pap- és kántornevelő iskolájával veszi kezdetét. Olsavszky iskolája kezdetben két osztályból állott: az elsőben egyházi szláv írásra-olvasásra fogták a tanulókat, – sokszor felnőtteket, sőt nős papokat is – meg egy kis számtanra. A másodikban katekizmust tanítottak és némi erkölcstant. Mivel az iskola állami támogatásban alig részesült, a professzorok a Munkács melletti oroszvégési parókiát is igazgatták. Többségük a *nagyszombati szemináriumban* tanult, de az egri papnevelde végzettjei is voltak közöttük, sőt Kopcsay Jánosról tudjuk, hogy a Pázmáneumban tanult.

Hogy a papság a kor követelményeinek megfelelő latin tudást szerezhessen, illetve a latin nyelv tanulásának megkönnyítésére Olsavszky püspök latin és egyházi szláv nyelvű párhuzamos szöveggel 1746-ban tankönyvet jelentetett meg Kolozsvárott¹⁰.

A püspöki székhelynek Ungvárra történt átvitelével a papnevelőház is ott, a Drugethek ősi várában kapott helyet. A képzés négyéves lett, Bacsinszky püspökségének utolsó éveiben a rutén mint tanítási nyelv háttérbe szorult, s előtérbe került a latin nyelv¹¹. *Munkács*on, illetve *Ungváron* kívül a XVIII. században *Nagyszombatban*, *Egerben*, *Bécsben*, *Pesten* és *Lembergben* is tanultak munkács egyházmegyei klerikusok.

Nagyszombatban a XVII. század végétől tanultak ruthének. Az 1704-ben ott létesített Jany-alapítványon nevelkedett minden XVIII. századi püspök: a két Olsavszky, Blazsovszky Gábor, Bradács János, Bacsinszky András, s majdnem mindenki, aki a fenti püspökök idején valamilyen szerepet játszott, így a máramarosi vikáriusok is¹². A nagyszombati illír kollégiumban tanuló ifjak számára biztosították a szertartástani ismeretek rutén nyelvű elsajátítását, azok természetesen használták Camelis püspök ábécéskönyvét és katekizmusát, Bizánczy püspök kazuisztikáját is¹³.

1754-től kb. 1770-ig évente hat rutén ifjú kapott helyet az **egri papneveldeben**¹⁴. Számukra tanították ott a keleti egyház szertartásait és az egyházi szláv nyelvet is¹⁵.

⁹ Vö: PIRIGYI, I., *A görög katolikus magyarság története*, Budapest 1982, 53-56.

¹⁰ *Elementa puerilis institutionis in lingua latina*. Kolozsvár, 1746. A könyv reprintje 1999-ben Nyíregyházaán megjelent.

¹¹ HADZSEGA, J., *Isztorija uzsgorodskoj bogoszlovszkoj seminariji v jeja glavnych csertach*. Uzsgorod 1928.

¹² HODINKA, A., „Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig”, *Zorja–Hajnal*. Ungvár 1941. 1-2. sz.

¹³ A ruszinok számára a XVIII. században megjelentetett könyvek nyelvvezetének részletes elemzését ld. UD-VARI, I., *A kárpátukrán (ruszin) írásbeliség története a XVIII. században. Magyarországi hivatalos dokumentumok alapján. Kandidátusi értekezés*. Nyíregyháza, 1986. (MTA Kézirattár.)

¹⁴ DULSKOVICS, I., *Isztoricseszkija cserti Uhro-Russzkich III*. Ungvár 1877, 220-226.

¹⁵ Vö. FÖLDVÁRI, S., „Eger szerepe a kárpátaljai ruszin, görög katolikus kultúrában”, in BEKE, M. – BÁRDOS, I. (szerk.), *Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján. A nemzetközi történelemkonferencia előadásai*,

Bacsinszky András több körlevelében szól a papképzésről. A felvételi legfontosabb előfeltételül a liturgikus, az egyházi szláv nyelv ismeretét, s az egyházi éneklésben való jártasságot jelölte meg. Egyik 1805-ös körlevelében leírja, hogy államköltségen (felsőbb alapítványon) *Ungvárott, Nagyszombatban, Egerben, Pesten* 120 munkács-egyházmezei klerikus tanul. Bacsinszky felhívja a címzettek figyelmét: a liturgikus nyelv, az anyanyelvi műveltség, az „orosz szertartás” kárát látja annak, ha az ifjak a középfokú latin stúdiumok után latin (római katolikus) szemináriumban tanulnak tovább. Elrendeli, hogy a parókusok fiaikat a felvételi előtt „tanítsák meg atyai nyelvükre, vallásukra és tudományukra, illetve erősítsék meg bennük ezeket.” Bacsinszky azt is elrendeli, hogy a latin iskolákba járó, a papi hivatásra készülők ifjaknak a vakációban a „rutén tudományokból” vizsgát kell tenniük¹⁶.

Semmit sem tudunk arról, mikor kerültek először rutén ifjak a Pázmány Péter által létrehozott bécsi katolikus papneveldebe, a **Pázmáneumba**. Két Pázmáneumot végzett írástudótól ismerek levéltári anyagokat: *Petkovszky Jánostól és Kopcsay Jánostól*¹⁷. A Pázmáneumban végzett Kopcsay János fivére is, aki Bácskeresztúrtban működött. 1774-ben Mária Terézia alapította a bécsi központi görög katolikus szemináriumot, az ún. **Barbareumot**, ahol a galíciai és kárpátaljai rutének (évente 7-9 fő) együtt tanultak horvátországiakkal, valamint erdélyi románokkal. Itt tanult Tarkovics Gergely hajdúdorogi parókus, a későbbi eperjesi püspök. II. József 1783-ban bezáratta a Barbareumot, azt csak I. Ferenc nyitotta meg újra 1803-ban. Az ideiglenesen megszűnt bécsi intézmény rutén hallgatói az újonnan létesített lembergi szemináriumban folytatták tanulmányaikat. Az 1784-től központi szemináriumként működő lembergi intézménynek 1788-89-ben 7, 1790-ben 6 magyarországi hallgatója volt. Itt szólnak az osztrák kormányzat által 1784-ben létesített, s 1809-ig fennállott ún. **Studium Rutheneumról**, melynek első rektora a kárpátaljai *Scsavniczky Mihály* volt, s a 16 oktatója közül 5 kárpátaljai ruszin. Közülük *Lódy Péter*, *Zemancsik János* a XIX. század elején Oroszországba emigráltak. Scsavniczky pedig már 1804-ben Ungvárra tér vissza, ahol a szeminárium prorektora lett.

A munkácsi egyházmegye egyházközségeinek mintegy harmadában a román nyelv volt a liturgia nyelve¹⁸. Olsaszky M. Manuel püspök a román liturgiai nyelvű parókiákról kikerült növendékek számára az Ugocsa vármegyei Turc községben szervezte meg a teológiai képzést, ahol a helyi parókus-főesperes Papp Miklós fiát a „papságra menendő ifjak tanítójává tette”. Az Ugocsa, Szatmár, Máramaros vármegyei román liturgiai nyelvű parókiák papjainak egy része a turci iskolában folytatott teológiai tanulmányokat, más része pedig Ungváron, ahol a munkácsi papnevelő intézet átvitele után román szertartástan-professzor működött, s a román liturgiai nyelvű parókiákról kikerült növendékeknek bizonyos tárgyakat, így a liturgiai ismereteket román nyelven tanították¹⁹.

Esztergom 1994, 297-308; Uő., „Eger szerepe a ruszin papképzésben”, in *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 5., Nyíregyháza 1997, 203-212; Uő., „Habina Lukács egri szláv könyvhagyatékából”, in *Magyar Könyvtárszemle*. 112. évf. 1996. 3. sz. 385-391; Uő., „Felvilágosodás és nemzeti megújulás a kárpátaljai ruszin kultúrában”, in *Magyar Filozófiai Szemle*, 40. évf. 1996. 1-3. sz. 53-80.

¹⁶ Erről még ld. Bacsinszky András levelét Kopcsay Jánoshoz. HPL. Fasc. 10. №39. 1793.

¹⁷ Vö. „Kopcsay János hajdúdorogi esperes (1745-1814) életrajzáról”, *Görög Katolikus Szemle Kalendáriuma*, 1997. Nyíregyháza, 1996. 59-60.

¹⁸ Vö. BENDÁSZ – KOI op.cit. 36.

¹⁹ Vö. HPL. Facs. 9. No 52. 1789.

A munkácsi egyházmegye román liturgiai nyelvű parókiái számára szükséges liturgiai-könyveket Bukarestbe, Jaşiban, Gyulafehérvárott, Balázsfalván, Fogarasban, Tirgovişten stb. nyomtatott művek alkották²⁰.

A kántortanító képzésről

A kántor(tanító)-képzésről kevés adat áll rendelkezésünkre. A vizsgált korszakban tanítói funkciókat is teljesítő kántorok jelentős része olyan papfi (popovics) volt, aki a feladata elvégzéséhez szükséges ismereteket többnyire a szülői házban sajátította el. A kántortanító-képzés egyik határozatlan, de legalábbis iskolához szervezett formája a munkácsi szemináriumhoz, azaz tehát a papképzéshez kapcsolódott. *Olsavszky Manuel* egyházmegyei statútumai szorgalmazzák, hogy a papfiak látogassák a munkácsi intézményt, mert különben elvesztik kántori kondíciójukat, a kántorokat pedig tanításra kötelezik. A munkácsi iskola Bradács János püspök korabeli szabályzata (*Regulae pro Scholis Munkácsiensibus*) a kántorjelöltekkel szembeni követelményeket is felsorolja: a kántorjelölt papfi, vagy szabados legalább az Irmologiont tudja énekelni, tudjon olvasni, valamelyest írni, ismerje a legfontosabb hittételeket; a prokimeneket, troparokat, sztichirákat, dicsőítéseket tanulja meg stb. Az „irmologistaának” (kántorjelöltnek) mindennap kétszer kellett gyakorolnia magát az írásban, s ezt minden héten be kellett mutatnia előljárójának. Magatartás, fegyelem tekintetében az vonatkozott rá, ami a klerikusokra. Az I. Ratio Educationis elválasztotta ugyan a tanítóképzést a papképzéstől, de nem hozta létre a tanítóképzés önálló, általános képzésre épülő iskoláját, hanem az alsófokú és általánosan képző iskolák típusához sorolta azt. Tankerületenként megszervezésre került az ún. normál iskola, mely a tanítóképzést is hivatva lett volna ellátni. A görög katolikus falvak számára kántortanítókat képeztek a nagykárolyi normál iskolában, ezenkívül a monostori iskolákban: Krasznibrodon, Bukócon, Munkácson, Mária-pócson. A század utolsó harmadából adatok vannak arról is, hogy esperesi kerületek székhelyén folyt kántorképzés, így pl. Hajdúdorogon rutén és román nyelven.

A kántortanítók kötelezettségeire Bradács és Bacsinszky püspökök körlevelei több helyen is utalnak.

A görög katolikus tanítóképzés csak az ungvári képző felállításával oldódott meg.

A feldolgozásokban nincs egységes vélemény ungvári tanítóképző létrejöttének évéről. A különböző szerzők eltérő időpontot: 1793. vagy 1794. neveznek meg alapítási évül. A Helytartó Tanács 1791-ben adott utasítást az ungvári képezde felállítására. Olaszliszka város körlevelei (1790-97) között a 951. szám alatt iktatott hirdetés az 1792-es alapítási évet valószínűsíti. „951. AJ Helytartó Tanács Rendelése szerint az orosz nemzetnek tanítása véget Unghváron egy bizonyos oskolában Tanító mester állítatván, azok az Ifjak a kik az alább való Oskoláknak tanítására vágyakoznak, e folyó esztendőben. Sz. András havának 10. napján Ungvárra a tanítás modjának megtanulására megjelenni el ne mulassák. 1792”.²¹

²⁰ Vö. *Inventarium Ecclesiae...* Oros HPL Fasc. 33. No 23; Biri Fasc. 33. 19; Kiskálló Fasc. 33. No 15; Napkor Fasc. 30. 48; Érkenéz Fasc. 30. No 46; Vö. még HODINKA, A., *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Ungvár 1910, 700; OJTOZI, E., *A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei*, Debrecen 1985.

²¹ Zemplén vármegye Levéltára. Sátoraljaújhely, V. 8.

A parókiális vagy népiskolák

A parókiális vagy népiskolákról sok elszórt adat áll a kutató rendelkezésére, de a témáról eddig még módszeres összefoglaló dolgozat nem született²². Mária Terézia 1768-ben összeíratta a papok és tanítók számát, ekkor a konszkriptorok feleannyi kántortanítót írtak össze, mint papot. Így, a XVIII. század második felében a görög katolikus kántortanítók létszámát 300-ra becsülhetnénk. Az 1806-os összeírás 95 népiskolát jelez, ugyanakkor 793 helységről jelzi, hogy ott katekizálás folyik.

Az 1741-es összeírás értékes adatokkal szolgál a tanítók helyzetéről. Az ungvári esperesi kerületben pl. mindössze három egyházközség nem tartott egyáltalán tanítót: *Klokocsó, Felsőremete, Poroskó*. Kétkezi munkájával tartja el magát *Ternava* tanítója. A tanító zsellér vagyis földesúri függésben élő úrbéres: *Porubán, Jószán, Alsóribnicén*. Itt a stoláris jövedelmek egyharmad része illeti meg a kántorizáló tanítót. Hasonlóképpen *Gálocs* ludimagisterét is, aki az iskolában lakik. Az iskolaházban van lakása *Őr* tanítójának is, aki minden háztartástól fél mérő gabona illetményben részesül. *Ubresz* kántortanítója bérelt telken él, évi fizetése nyolc magyar forint. *Ungvár* mezőváros tanítójának ellátmánya a legnagyobb: az egyházközséghez tartozó 100 ház(tartás) mindegyike után 23-24 denárt kap, így évi fizetése: 24 magyar forint. A parókiális iskolák tanítói többségének a parókus kegyéből (ex gratia parochi) van megélhetése: *Gézsén, Jeszénova, Felsőribnice, Hliviscse, Barkóc, Hunkóc, Podhragya, Benetine, Koromlya, Alsódomonya, Radvánc, Kereknye, Mátyóc, Lekartóc, Bező, Felsőnémeti* falvakban.²³

A parókiális iskolákról és tanítókról elszórt adatokat találunk a Mária Terézia-féle, az 1769-1774 között végbement úrbérendezés anyagaiban is²⁴.

Vö. **Szulín 1773**: „Pópánknak rokovina gyanánt telkenként évente adunk 60 kéve zabot, 4 kenyeret és egy mérő búzát borra. Temetésért 7-8 tallért, esketésért 7-8 máriást fizetünk. A deáknak telkenként egy köből zabot adunk.”

Jakubjan 1773: „A pópának minden egyes negyedtelkes jobbágy tartozik adni 8 kéve árpát, négy kéve zabot. A deáknak negyedtelkenként egy-egy negyedes árpát öntünk, ami 26 köblöt tesz ki összesen. A pópának egy temetés után 7 máriást, egy keresztelő után annyi turakot fizetünk, ahány keresztkoma van; az esketésért 1 RFt-t 30 krajcárt fizetünk”; **Krempach 1773** : „A jarembinai pópának a házzal rendelkező jobbágyok évente 6 dutkát adnak, a deáknak pedig 5 köből gabonát tartozik adni az egész falu.”

Helyénvalónak érzem **Poracs** község bevallásából idézni, ahonnan már 1593-ból jeleznek iskolát²⁵. Tehát, **1773**: A falu lakói az itteni pópának vagy parókusnak, mint papjuknak tizedet adnak búzából, rozsból, árpából, zabból, tatárkából és lenből. Ezen kívül papjuknak az itteni határban 6 embervágó kaszálója is van. A helybeli tanítónak a féltelkes jobbágyok 3/4 pozsonyi mérő árpát, a negyedtelkesek ennek felét adják.

²² SZABÓ, J., „Görög katolikus alsófokú oktatás az osztrák önkényuralom koráig”, in *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1991. 3. sz. 294-304; Uő: „Görög katolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig”, in *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*. tomus. 13/A. Nyíregyháza 1992, 9-17; KRIVECZKY, B., „Falusi kisiskolák a XVIII. századi Szabolcs megyében”, in *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*. tomus 8/a. Nyíregyháza 1980, 17-32.

²³ UDVARI, I., *Obrazcsiky z isztoriji pudkarpatskych Ruszinuv. XVIII. stotlitiye*, Uzsgorod 2000, 107-157.

²⁴ „A Mária Terézia-féle úrbérendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Szepességi ruszin falvak népélete Mária Terézia korában” in *Vasvári Pál Társaság Füzetei* 4. Nyíregyháza 1991, 27-202.

²⁵ Vö. HODINKA, *op.cit.* 784.

A parókiális vagy kisiskolák tananyaga az abc elsajátítását, az írás-olvasást, a katekizmus, a liturgia ill. a szent énekek elsajátítását jelentette. Mivel a liturgia nyelve egyházi szláv nyelv volt, a magyar nyelvű egyházközségek kisiskoláiban is tanították az „orosznak” mondott egyházi szláv nyelvet²⁶.

Bacsinszky András püspök 1773-ban részt vett a görög szertartású püspökök bécsi értekezletén, ahol az egyházi könyvekre, az ünnepekre, a naptárra, a papság és hívek helyzetére vonatkozó fontos határozatok születtek. Különösen jelentősnek látjuk azon igény határozott megfogalmazását, hogy az uralkodónó szólítsa fel a megyéket és földesurakat, hogy azok állítsanak iskolákat a keleti szertartásúak által lakott területeken. Hangot kapott az az elvárás, hogy a keleti szertartású hívek képességeinek és képzettségüknek megfelelően érvényesüljenek a társadalomban, gyermekeik pedig szabadon látogathassák az iskolát²⁷.

Markovics Máténak az Egyetemi Nyomda igazgatójának kezdeményezésére a Helytartó Tanács 1806-ban kikérte Bacsinszky véleményét arról, milyen könyvek kiadására tart igényt egyházmegyéje népiskolái számára, s milyen betűkkel történjen a nyomtatás. Bacsinszky mintegy tucatnyi tankönyv kiadására nyújtott be igényt. A jó erkölcsök, a keresztényi tanítások, szertartástani ismeretek elsajátításához szükséges tankönyvek megjelentetésén kívül szükségesnek tartotta számtankönyv, a jó állampolgár kötelességeit részletező tankönyv kinyomtatását is. Ez utóbbiakat a bibliai történetekhez hasonlóan népnyelven kívánta közreadni.

Bacsinszky 1806-os, tankönyvekre vonatkozó felterjesztésének szűkebb hungariztikai vonatkozása is van. Feliratában külön kitér azon hívek gyermekeire, akik csak a magyar nyelvet ismerik, vagy mint minden egyes városban elegyest magyarul-ruténul-románul beszélnek. A viszonylag kisszámú gyermek kedvéért anyagi megfontolások miatt nem kívánta a magyar nyelvet bevinni a ruszin ázbukába, úgy vélte, tanuljanak azok magyarul, magyar tankönyvből.²⁸

Bacsinszky András püspök a népiskolákról, a katekizálásról és a kántorképzésről

Az eddigiekből is láttuk, hogy a lelkészek feladatkörével szorosan összefüggenek az iskolai ügyek. A körlevelekben több adat van a népiskolákról, a nemzeti vagy nacionális iskolákról, a kántorképzőkről s természetesen szóba kerül a papképzés is.

A katolikus kisiskolák tananyagát már több mint két évszázaddal korábban, az 1560-as nagyszombati rendelkezések megszabták: a katekizmus szövege, olvasás, írás és éneklés. A körlevelek tükrében lényegében ugyanezeket látjuk a ruszin kisiskoláknál is²⁹. A nép vagy kisiskolák legfontosabb feladatának azonban Bacsinszky a keresztényi

²⁶ Vö. UDVARI, I., „Adalékok a XVIII. századi hajdúdorogi cirillbetűs iratokhoz”, in *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI*. Miskolc 1998, 325-338; Uő. „Vasvári Pál hajdúböszörményi éveiről”, in *Szabolcs Szatmári Szemle*, 1989. 4. sz. 431-440.

²⁷ Vö. PIRIGYI, I., *A görög-katolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 96-101.

²⁸ Vö: *Vasvári Pál Társaság Füzetei* 9. Nyíregyháza 1992, 199.

²⁹ A körlevelekben észrevehető nyomot hagyott a hazai oktatásügy első állami szabályozása, a Habsburg felvilágosult abszolutizmus oktatásügyi rendelete, a Ratio Educationis. Vö. RATIO EDUCATIONIS. Az 1777-i

tudományok tanítását és a katekizálást tartotta. Ezt tükrözik Tarkovics Gergelynek, a budai egyetem nyomda későbbi szláv cenzorának, az első eperjesi püspöknek Hajdúdorogon kelt esperesi körlevelei is.

Körleveleiben Bacsinszky a katekizálást mindkét nembeli gyermekek számára hat éves kortól 14 éves korig rendelte el³⁰. Az óriási könyvhiány miatt a tanításnak ezt a formáját legtöbb helyen könyv nélkül végezték. A katekizmus hiányán csak Kutka János 1801-ben Budán megjelent munkája enyhített. Kutka művének megvásárlását Bacsinszky külön körlevélben rendelte el minden egyházközség számára. A katekizmus anyagából házasság előtt a fiataloknak vizsgát kellett tenniük. A kántorokat pedig külön kötelezte arra, hogy a könyv egész anyagát kívülről tanulják meg, mert „aki mást akar tanítani, az maga is legyen tanult”.³¹ A katekizálást, írja Bacsinszky, nemcsak az isteni, evangéliumi törvény követeli meg hanem császári-királyi pátens is, ezért a katekizációra nem járó gyerekek szüleit jelenteni kell a vármegyei hatóságoknak. Ettől függetlenül Bacsinszky évi négy alkalommal jelentést kért a katekizálásban résztvevő gyermekek számáról. Egyik 1802-es körlevelében kitér a nemzeti iskolákra is. Ahol 50 vagy esetleg ettől valamivel kevesebb iskolába járni képes gyermek található, ott induljon meg a könyvekből való, anyanyelvi tanítás, s a parókus irányítsa ide a gyerekeket, mert az effajta iskolák haszna felbecsülhetetlen. Az ilyen, könyvekből való iskolai tanítást azonban egyáltalán nem szükséges erőltetni – teszi hozzá. Ott, ahol van ilyen iskola, vagy újonnan létesül, a fő hangsúlyt a rutén anyanyelvi ismeretek és a vallás oktatására kell helyezni. A helyi parókusok kötelességévé teszi, hogy ellenőrizzék: a tanulók nemcsak írni, olvasni tudnak, de ismerik a katekizmust és egyházuk énekeit is³².

A parókusok és kántorok a ruszin anyanyelvi vagy nemzeti iskolák tekintélyét azzal emelhetik, ha gyermekeiket ide adják tanulni. A nemzeti iskolákról a parókusok évente kétszer tartoztak jelentést tenni az esperesüknek, azok pedig a püspöknek. A ruszin nemzeti iskolák számára Budán 1797-ben ábécéskönyv jelent meg, amelyet 1799-ben újra kiadtak³³, s majd a XIX. században még négyszer.

Bacsinszky a 80-as évek elején elrendeli, hogy minden esperesi kerület közös akarral és költséggel létesítsen egy olyan iskolát, ahol nemcsak az írás-olvasást, katekizmust tanítják, de az egyházi éneklést is, s főleg azt. E rendelkezését 1802-ben megújítja³⁴. Ilyen kántorképző esperesi kerületi iskola a legelmaradottabb és legszegényesebb verhovinai kerületek kivételével a legtöbb esperességből adatható. (A máramarosi verhovinai kerületben 1815 táján szervezték meg az e típusú iskolát.) Hajdúdorog városának írott egyik 1792-es levelében Bacsinszky a dorogi kántorképzőről is szól, s kéri a város elöljáróit, ügyeljenek arra, hogy az új, az ún. norma szerinti tanítás a kántorkép-

és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. (Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: MÉSZÁROS, I.) Budapest 1981, 62-69.

³⁰ Az iskolai tanításról, katekizálásról ld. még Grigássy M. körleveleit. UDVARI, *op.cit.* 241-266.

³¹ Bacsinszky A. körlevele 1802. jún. 14. HPL. Fasc. 16. No3.

³² Bacsinszky A. körlevele. 1802. aug. 1. HPL. Fasc. 16. No6. Vö: KUTKA, *op.cit.* Buda, 1801. A katekizmus hasonló kiadásban Nyíregyházán 1997-ben megjelent. A jelentős nyelvi hatást kifejtő katekizmus kulcsmű: több mint tíz kiadást ért meg. Mikita Sándor munkács egyházmegyei lelkész magyar nyelvre is lefordította, amely szintén számos kiadásban látott napvilágot.

³³ Vö. Bukvar jazika ruszkaho sz procsijim rukovodiem nacsinajuscich ucsitiszja... Buda. 1797; 1799. Az ábécéskönyv szerzője szintén Kutka János. A második kiadás faximilében 1998-ban Nyíregyházán megjelent.

³⁴ Bacsinszky A. körlevele. 1803. márc. 12. HPL. Fasc. 16. No6.

zésnek kárára ne legyen. „*Betsületes Nemes Tanáts... Mi illeti az iskolabeli állapotokat és tanítókat, én ugyan a Norma Tanításnak ellenzője éppen nem vagyok, sőt akarom is, de emellett az is kívánom és bár úgy következne, hogy valamint az előtt, a Nemes Város a külső iffiaknak táplálója és istápjja volt, akik által a Napkeleti Szent Ritusunkat, s rendtartásainkat Diaecezisemnek nagyobb részében tudniillik a jó Cántorok által terjesztette és mindenütt ditséretesek és híresek voltak, ugy ezután is előbeni képpen az orosz és oláh nyelveken azon iskolák virágozzanak...*”³⁵

A körlevelekből többé-kevésbé pontos képet alkothatunk a kántorok működéséről, jogairól és kötelességeiről. Ezek szerint a kántorok legyenek hivatalukban serények, lelkiismeretesek, magánéletükben józanok, mértéktartók. A liturgiában való közreműködés mellett legfőbb kötelességük a gyerekek tanítása, katekizálása volt³⁶. Évente egyszer kötelesek voltak résztvenni az esperesi kerületi gyűlésen. Esperesük előtt évente egyszer vizsgáznuk kellett keresztényi tudományokból, egyházi szabályzatból és énekből. A parókusok az esperes tudta nélkül nem függeszthették föl hivatalukból a kántorokat, s újakat sem alkalmazhattak. A parókusok saját, egyéni hasznukra még könnyebb vagy házi munkát sem végezthettek a kántorral, tartoztak viszont neki egy krajcárt adni a rendelt liturgia díjából, s az egyházi jövedelmek 1/3-át. A kántor erkölcsére hivatalból az esperes felügyelt, ő vigyázott arra is, hogy ne sanyargassa öt senki felesleges adókkal, terhekkel³⁷.

Végeztül pedig a máriapócsi iskolát említem meg. Az 1770-es évektől Máriapócson rendi teológiai és filozófiai kurzus folyt, ekkortájtól működött itt a rend egyetlen világiaként is tanító intézménye, ahol az ismeretszerzésnek kétféle útját kínálták: a grammaticalis és urbano-nacionalis iskolákban történő tanulást³⁸.

E szerint a máriapócsi négyosztályos iskolában 1803-ban 102 tanuló tanult, mintegy 30 településről. A tanulók születési helye elárulja, hogy az iskola tanulóinak többsége Szabolcs és Szatmár vármegyéből származott, de Bereg, Szepes, Sáros, és Zemplén vármegyéből is érkeztek ide tanulni vágyó fiatalok. A tanulók jelentős részének nemzetisége magyar volt, vallása pedig görög katolikus.³⁹

Tanulók száma		vallása			nemzetisége		
		gk.	rk.	ref.	magyar	ruszin	román
I-II. oszt.	63	48	14	1	26	26	11
III-IV. oszt.	39	37	2	-	30	8	1

A munkácsi egyházmegye oktatásügyének megírása monográfusára vár. Az eddig elvégzett előmunkálatokra támaszkodva, s minél több levéltári forrást felhasználva, a különböző képzési szintek (pap-, kántor-, tanítóképzés, elemi iskolai képzés) tananyagát, a tanítók életkörülményeit, fizetését, az oktatásban használt tankönyveket kellene kronologikus és területi elv szerint módszeresen bemutatni. Előadásommal csupán a téma aktualitására és izgalmas voltára irányíthattam rá a tisztelt hallgatóság figyelmét.

³⁵ HPL. Fasc. 10. No17.

³⁶ Bacsinszky A. körlevele. 1795. márc. 28. PPL. Fasc. 12. No34.

³⁷ Bacsinszky A. körlevele, HPL. Fasc. 15. No29.

³⁸ Erről részletesebben ld. SZABÓ, J., „A görögkatolikus iskolaügy és a máriapócsi iskolaszervezési törekvések”, in *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1989. 3 sz. 264-278.

³⁹ UDVARI, I., „Adalékok a XVIII. századi máriapócsi cirill betűs kéziratokhoz. (Ismeretlen iskolatörténeti adatok Szabolcsból)”, in *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1988. 4. sz. 379-389.

